

Barns reaktioner och psykiska hälsa vid föräldrars skilsmässa

Marie Wadsby

Carl Göran Svedin

I ett normalmaterial om 110 familjer som genomgått skilsmässoförfarande vid Linköpings tingsrätt studerades barnens psykiska symptom och reaktioner på föräldrarnas skilsmässa. I familjerna fanns sammanlagt 183 barn i åldern 0-18 år. I samband med skilsmässan gjordes personliga intervjuer i 2/3 av familjerna, varvid även barnens reaktioner och beteendestörningar kartlades. Efter två år undersöktes åter barnens psykiska hälsa och de barn som ökat sin symptombelastning sedan det första tillfället studerades särskilt. Vid detta tillfälle intervjuades 63 barn i åldern 7-18 år. Samma frågor ställdes även till barnens föräldrar. Barnen uppvisade ingen högre frekvens av psykiska symptom än en jämförelsegrupp barn till icke-skilda föräldrar. Efter två år framträdde dock en liten, icke-signifikant, ökning av andelen skilsmässobarn med symptom. Framför allt gällde detta pojkar, företrädesvis sådana som varit yngre än 5 år vid skilsmässan. I tvåårsperspektivet visade följande faktorer samband med sämre psykisk hälsoutveckling hos barnen: om en eller båda föräldrarna vårdats för psykiska besvär, om missbruk hade förekommit hos en eller båda föräldrarna, om skilsmässan hade ägt rum under uppsplitande former. Författarna understryker skillnaden mellan *reaktioner* på skilsmässan, något som är både sunt och önskvärt, och *yttringar av psykisk ohälsa*. Vidare betonas vikten av att kontakten mellan fadern och barnen, i synnerhet yngre pojkar, inte bryts. Väsentligt är också att barnen får tillfälle att tala om skilsmässan med föräldrarna, inte bara då den inträffar utan fortlöpande under lång tid, eftersom nya tankar och funderingar uppstår i takt med att barnen blir äldre.

Marie Wadsby är legitimerad psykolog och doktor i medicinsk vetenskap, Carl Göran Svedin docent och överläkare i barnpsykiatri. Båda är verksamma vid Avdelningen för barn- och ungdomspsykiatri vid Hälsouniversitetet i Linköping.

Vid 17 års ålder har 33 % av dem varit med om att föräldrarna har separerat (2). Av anledningar som inte är helt kända kan konstateras att risken för separation är tre gånger så stor mellan sammanboende föräldrar jämfört med juridiskt gifta par (1).

Det har under de senaste tre decennierna skett en radikal förändring i familjebilden. Den s k kärnfamiljen har i stor utsträckning ersatts av andra familjekonstellationer, huvudsakligen ensamstående mödrar med barn och styvfamiljer. I Sverige har trots den höga skilsmässofrekvensen förhållandevis lite uppmärksamhet riktats mot hur detta påverkar barns hälsa och välbefinnande.

Öberg & Öberg (3) jämförde i en studie familjer där man valt enskild respektive gemensam vårdnad efter skilsmässan, och studerade utifrån detta perspektiv skilsmässoprocessen som den upplevs av barn och föräldrar. I senare publikationer har de redovisat barn och föräldrars upplevelser i skilsmässosituationen (4), liksom faders situation och kontaktförlust med sina barn efter en separation (5). Sammanfattningsvis kan, utifrån Öberg och Öbergs forskning, konstateras att skilsmässobarn generellt sett inte löper större risk att få psykiska skador än vad barn som lever i intakta familjer gör (6).

Köhler (7) har i en publikation redovisat en studie om skilsmässoprocessens tillfälliga och mer varaktiga inverkan på barns personlighet. Studien visar att skilsmässobarn inte blir mer neurotiska eller asociala än barn som är uppväxta i s k hela familjer, men att en skilsmässa inte undgår att påverka barn.

Spigelman & Spigelman (8) har i sitt avhandlingsarbete studerat effekterna av föräldrars skilsmässa på barns personlighetsutveckling, och konstaterade att det

INTRODUKTION

Varje år får 3 % av de svenska barnen med sammanboende föräldrar uppleva sina föräldrars separation (1).

Vid 17 års ålder har 33% av de svenska barnen med sammanboende föräldrar varit med om att föräldrarna har separerat

på ett intrapsykiskt plan kan vara en ökad risk för negativ personlighetsutveckling.

Ytterligare en svensk studie har visat att den psykiska hälsan hos dem som vuxit upp i ett skilsmäsohem inte nämnvärt påverkats, utan det avgörande tycks istället vara om det förekommit konflikter i uppväxtfamiljen (9).

I den studie som här refereras var *syftet* att i normalpopulation studera hur barn i olika åldrar reagerar på föräldrars skilsmässa, samt i vilken utsträckning symptom på psykisk ohälsa förekommer hos barn i skilsmässofamiljer.

METOD

I studien deltog sammanlagt 110 familjer med totalt 183 barn i åldern 0-18 år. Dessa familjer motsvarade 78 % av de svensktalande familjer med barn i denna ålder som under 1 års tid (1987 07 01-1988 06 30) ansökte om och fullföljde skilsmässa vid Linköpings tingsrätt. Under denna tingsrätt sorterar Linköping, Åtvidaberg, Kinda och Ydre kommuner.

I samband med skilsmässan, dvs. inom 2 månader efter det att ansökan om skilsmässa registrerades vid tingsrätten, gjordes personliga intervjuer i 78 familjer med 113 barn i åldern 2-18 år för att studera barnens reaktioner på skilsmässobeskedet och för att kartlägga förekomsten av symptom och beteendestörningar hos barnen. Dessa familjer motsvarade 2/3 av dem som ansökte om skilsmässa under ovan nämnda period. 1/3 av familjerna inbegreps ej i studien förrän i en senare fas för att därigenom utgöra kontrollgrupp (se 10, för utförligare redovisning av studiens uppläggning).

Två år senare upprepades kartläggningen av barnens psykiska hälsa, dvs. förekomst av beteendestörningar och symptom på psykisk ohälsa. Därtill gjordes en analys av de barn som jämfört med första undersökningstillfället hade ökat sin symptombelastning med minst en kvartil och de barn som uppvisade ett stort beteende, samt ett antal faktorer som kunde antas ha påverkat deras psykiska hälsa. De faktorer som barnens symptombelastning relaterades till var:

- om en eller båda föräldrarna vårdats för psykiatriska problem,
- om missbruk förekommit hos en eller båda föräldrarna,
- om fysiskt våld hade förekommit i hemmet,
- om äktenskapet hade varit långvarigt disharmoniskt (minst 5 år före skilsmässan),

- om skilsmässan hade försiggått under uppsplittande former,

- om konflikter mellan föräldrarna förelåg två år efter skilsmässan,

- om kontakten mellan barnet och den frånskilde föräldern var komplicerad eller hade upphört,

- om barnet hade bytt skola och/eller barnomsorg som en följd av skilsmässan, samt

- om barnet hade fått byta bostad och bostadsområde som en följd av skilsmässan.

Vid detta andra undersökningstillfälle intervjuades även 63 av barnen i åldern 7-18 år om sina upplevelser och erfarenheter av föräldrarnas skilsmässa. Dessa intervjuer genomfördes enskilt med barnen, men samma frågor ställdes även till barnens föräldrar för att få ett underlag att jämföra barn och föräldrars uppfattningar. I redovisningen av intervjuerna med barnen gjordes en uppdelning mellan yngre barn (7-12 år) och äldre barn (13-18 år).

Barnens psykiska hälsa studerades med hjälp av Cederblad & Hööks (11) reviderade intervjuformulär, vilket ursprungligen utarbetades av MacFarlane et al (12) och sedermera översattes till svenska och användes av Jonsson & Kälvesten (13) i den vid det här laget klassiska studien om psykisk hälsa hos 222 Stockholmspojkar. Instrumentet omfattar 50 beteenden/symptom, vilka är operationaliserade utifrån intensitet och allvar i yttringen av symptomet samt barnets ålder. Sammantaget ger dessa poäng på de enskilda symptomen en totalpoäng vilken visar på ett stort/problematiskt beteende då den överskrider en åsatt poänggräns.

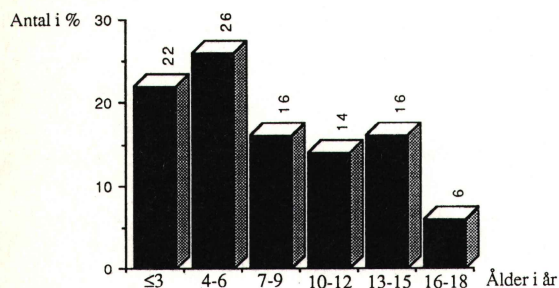
Som referensgrupp för barnens psykiska hälsa användes en grupp på 300 barn från icke-skilda familjer i samma åldrar som i undersökningsgruppen vars psykiska hälsa kartlades enligt samma metod.

RESULTAT

Barnens ålder och antal vid skilsmässan

Totalt i de 110 familjer som ingick i studien fanns 183 barn under 18 år vid tidpunkten för skilsmässan. Närmre hälften av dessa barn, 48 %, var i förskoleålder när föräldrarna flyttade isär (*figur 1*). I 14 % hade barnet/barnen ännu inte fyllt 3 år. Föräldrarnas skilsmässa inträffar således i många fall redan när barnen är små. Ofta är det också så att paren skaffat två barn i förhållandevis nära följd. Det kunde konstateras att i en-barnsfamiljerna var 52 % av barnen under 7 år, men i 2-barnsfamiljerna var fortfarande 43 % av barnen i förskoleålder.

Figur 1. Barnens ålder vid föräldrarnas skilsmässa, n=183

der vid separationen.

Ett barns ankomst medför en påfrestning i relationen som i många fall bidrar till att äktenskapet spricker. Ofta kan ett "ungt" äktenskap klara av den omställning det innebär att få ett barn, men när andra barnet anländer ställer detta krav på en omställning och anpassning i relationen som kan leda till en kris. Av 38% av de intervjuade föräldrarna uppgavs också oenighet om barnens uppfostran och omhändertagande vara en bidragande orsak till skilsmässan.

Barnens reaktioner på skilsmässobeskedet enligt föräldrarna

Barns reaktion på föräldrars skilsmässa är av naturliga skäl kopplad till i vilken ålder de befinner sig vid separationen. Sammanlagt kartlades reaktionerna på skilsmässan hos 113 barn mellan 2 och 18 år (Tabell 1).

Tabell 1. Barnens reaktioner när de fick veta om skilsmässan, n=113.

	Barnets ålder vid skilsmässan		
	2-7 år n=52 %	8-13 år n=38 %	14-18 år n=23 %
Ledsen, grät	15.4	60.5	30.4
Vägrade "ta in", ville inte lyssna	3.8	2.6	4.3
Tyst, "slöt sig"	1.9	10.5	17.4
Ilksa, aggressivitet	3.8	5.3	0
Förstod ej	25.0	10.5	0
Ingen synlig/noterbar reaktion	40.4	10.5	47.8
Var ej informerad vid tidpunkten för intervjun	9.6	0	0

Av de yngre barnen (<7 år) var det ca 2/3 som enligt föräldrarna inte förstod innebörden i eller reagerade synbart på det som föräldrarna berättade om den förändring som skulle ske i familjen.

De mest utbredda reaktionerna på skilsmässobeskedet gick att avläsa hos barnen i låg- och mellanstadieålder. I denna åldersgrupp var barnen tillräckligt gamla för att förstå innebörden av skilsmässan, och reagerade på detta med huvudsakligen tårar och ledsenhet. Enligt föräldrarna gav barnen i denna åldersgrupp i större omfattning uttryck för vad separationen skulle komma att innebära, och hade även adekvata uttryck i sina frågor och funderingar om skilsmässan.

Även bland tonåringarna (14-18 år) var reaktioner av ledsenhet och sorg uttalade. Vad som dock i mest markant utsträckning skilde tonåringarnas reaktioner från de yngre barnens reaktioner var att de i närmre hälften av fallen inte uppvisade någon egentlig reaktion på beskedet om skilsmässan. Förklaringen till detta fanns enligt föräldrarna i att tonåringarna i stor utsträckning hade insikt i de problem som förelåg i föräldrarnas relation, både genom att de själva märkt och förstått och att de i större utsträckning gjorts delaktiga. Närmre hälften av tonåringarna uppvisade inga markanta reaktioner på skilsmässobeskedet.

Av intresse att notera var att ju äldre barnen var, desto vanligare var att de reagerade med tystnad på skilsmässobeskedet. Enligt föräldrarna till dessa barn var tystnaden ett sätt att "hantera" skilsmässobeskedet.

I jämförelse mellan pojkars och flickors reaktioner kunde noteras att flickor i störst utsträckning reagerade med ledsenhet och tårar. Pojkarna däremot reagerade oftare med att bli tysta och "sluta sig", eller med att visa ilska och få aggressionsutbrott.

Enligt många föräldrar var de initiala reaktioner många av barnen visade på skilsmässobeskedet av förhållandevis kort varaktighet. De varade synbarligen från några dagar till några veckor. Därefter uppfattade föräldrarna det som om barnen hade börjat anpassa sig till den förändring som skilsmässan medförde. Enligt många föräldrar (37 %) uppfattades det dock som förvånansvärt att många av barnen så snart verkade anpassa sig till situationen.

Reaktioner på skilsmässobeskedet enligt barnen själva

Enligt ungefär hälften av barnen kom inte beskedet om föräldrarnas skilsmässa som någon överraskning. Fram-

Ju äldre barnen var, desto vanligare var att de reagerade med tystnad på skilsmässobeskedet

I de fall barnen uttryckte klander var det när en av föräldrarna hade lämnat familjen för en ny partner

för allt var det de äldre barnen som hade haft en föräning eller en vetskap om att en skilsmässa var på gång. Vad som skilde föräldrar och barn åt var att föräldrarna i större utsträckning trott att de yngre barnen varit mer medvetna om att föräldrarna varit på väg att skiljas än vad barnen själva uppgav. Däremot hade barn och föräldrar i flertalet fall en likartad uppfattning om vad som var orsaken till skilsmässan (86 %). Intressant att notera var att samtliga barn hade en uppfattning om varför föräldrarna skilde sig, även om de inte kunde uppfatta denna anledning som fullt förståelig.

Flertalet av barnen (78 %) uppgav att de reagerat med ledsenhet eller ilska på skilsmässobeskedet. Oavsett om många av barnen hade haft föräningar eller förkunskap om skilsmässan var detta den vanligaste reaktionen. Dock fanns det de barn (18 %) som uppgav sig huvudsakligen ha reagerat med lättnad. Enligt dessa barn hade föräldrarnas skilsmässa inneburit att de kommit ur en familjesituation som huvudsakligen präglats av gräl och osämja.

Förhållandevis få av barnen (19 %) klandrade föräldrarna för skilsmässan. I de fall barnen uttryckte klander var det när en av föräldrarna hade lämnat familjen för en ny partner, och detta uttrycktes framför allt av äldre barn.

Enligt barnen hade de pratat om skilsmässan med båda föräldrarna (40 %) eller med modern (38 %). En anledning till att detta diskuterats med modern huvudsakligen var att det oftast var mamman som tagit initiativet till separationen, och därmed föll det på hennes lott att meddela barnen detta. Enligt några av barnen (16 %) hade de inte pratat igenom skilsmässan med någon av sina föräldrar. Närmre 2/3 av barnen uppgav att de hade pratat med någon utanför familjen, vanligtvis en kamrat. En skillnad var dock att flickorna i större utsträckning än pojkarna hade diskuterat detta med någon utomstående, och de tyckte också oftare än pojkarna att det skulle vara bra att ha någon professionell person utanför familjen att prata med. Flickorna var således mer öppna för att dela denna familjehändelse med någon utomstående jämfört med pojkarna.

Ungefär 2/3 av barnen, oavsett ålder och kön, uppgav att de hade haft många tankar och funderingar omkring skilsmässan efter denna. Detta var en signifikant

skillnad jämfört med vad föräldrarna trott. Som föräldrarna uppfattat det hade barnen haft denna typ av funderingar, men det hade för dem inte framgått att detta var så uttalat som barnen uppgav.

Vad som vidare framkom i intervjuerna med barnen var att de i mindre omfattning än vad föräldrarna trodde hade accepterat skilsmässan. Framför allt rörde detta de yngre barnen av vilka 43 % inte eller delvis inte sade sig ha accepterat att föräldrarna gått isär. Detta jämfört med 28 % av vad föräldrarna trodde. Tydligt var att fler pojkar, 50 %, inte hade accepterat skilsmässan jämfört med föräldrarnas uppfattning, 21 %.

Barnens psykiska hälsa

Vid den kartläggning som gjordes av 113 barn i åldern 2-18 år i samband med föräldrarnas skilsmässa, konstaterades att 14,2 % av barnen hade symptom på psykisk ohälsa och beteendestörningar i sådan omfattning att deras beteende var att betrakta som stört. I referensgruppen konstaterades samma förekomst av psykisk ohälsa uppgå till 13,3 %. Således kunde ingen signifikant skillnad i psykisk ohälsa konstateras mellan skilsmässobarnen, mätt vid tidpunkten för föräldrarnas skilsmässa, och barn till icke-skilda föräldrar.

Vad som dock kunde konstateras var en viss förändring i förekomsten av enskilda symptom och beteenden hos skilsmässobarnen. Hos 15 % av barnen rapporterade föräldrarna att de hade noterat en uppkomst av sänkt stämningsläge, ökat föräldraberöende, sömnstörningar, psykosomatiska magsmärtor, och försämrad självkänsla. Hos ytterligare 10 % av barnen hade föräldrarna noterat att vissa redan före skilsmässan förekommande beteenden hade ökat eller intensifierats i samband med skilsmässan. Hit hörde kamratproblem, hämmad aggressivitet, känslomässig labilitet, förstörelselusta, ökat självhävdelsebehov, psykomotorisk aktivitet, samt även här ökat föräldraberöende.

Omvänt hade också föräldrarna noterat positiva förändringar i barnens beteende. Hos 20 % av barnen rapporterade föräldrarna att de hade dämpats i sin psykomotoriska aktivitet, stabiliserats i humörläget och blivit öppnare i sin kontaktförmåga. Vad som således

Vid tidpunkten för skilsmässan kunde ingen signifikant skillnad i psykisk hälsa konstateras mellan skilsmässobarnen och barnen till icke-skilda föräldrar

Barn har mer tankar och funderingar om föräldrarnas skilsmässa efter separationen än vad föräldrarna är medvetna om

kunde konstateras var att en grupp barn förändrats i negativ riktning, medan en grupp barn hade förändrats i positiv riktning.

Då kartläggningen av barnens psykiska hälsa upprepades två år efter skilsmässan konstaterades att totalt 16 % av barnen i undersökningsgruppen visade tecken på ohälsa, vilket var en liten men ej signifikant ökning. En närmre analys av vilka barn som förändrats i sin symptombild visade att det var pojkar, och företrädesvis pojkar som var under 5 år gamla vid skilsmässan, som uppvisade en ökning i symptombelastning.

Den analys som gjordes av de faktorer som kunde antas ha en koppling till barnens psykiska hälsa, visade att en signifikant negativ förändring i symptombelastning hade skett hos 11 av 28 barn vars föräldrar vårdats för psykiska besvär. En signifikant negativ förändring kunde också konstateras hos 8 av de 11 barn där missbruk förekommit hos föräldrarna. Av de barn som upplevt en uppsplitande skilsmässa mellan föräldrarna (23 stycken), dvs. en skilsmässa som präglats av frekvent högljudda gräl och konflikter mellan föräldrarna där barnen varit närvarande och indragna, uppvisade 10 stycken ett stort beteende.

DISKUSSION

De mest framträdande resultaten i den studie som här presenterats är att förekomsten av beteendestörningar och symptom på psykisk ohälsa inte är högre bland skilsmässobarn i allmänhet än bland barn i intakta familjer. Vad som däremot framträder som riskfaktorer för barns psykiska hälsa är om det förekommit psykisk ohälsa och missbruk hos föräldrar, samt om skilsmässan försiggått under uppsplitande former. Detta studerat i ett tidsperspektiv från skilsmässa och två år senare. Även om barn inte uppvisar en ökad förekomst av psykisk ohälsa som följd av skilsmässan, så framkallar dock denna händelse reaktioner av företrädesvis sorg och ledsenhet hos majoriteten av barn. Barn har mer tankar och funderingar om föräldrarnas skilsmässa efter separationen än vad föräldrarna är medvetna om, och det verkar föreligga ett större behov av att diskutera skilsmässan mellan barn och föräldrar än vad som vanligtvis sker.

Det synes vara av vikt att skilja mellan vad som är yttringar av psykisk ohälsa hos barn i samband med föräldrars skilsmässa, och vad som är reaktioner hos barn på denna händelse. Denna distinktion bör beaktas när en oselekterad grupp i normalpopulation studeras. Den aktuella studien visade att 1/4 av barnen utvecklade eller intensifierade redan befintliga symptom på psykisk ohälsa i samband med föräldrarnas skilsmässa. Omvänt noterades att hos ungefär lika många barn reducerades eller avklingade symptom i lika stor omfattning. Det är plausibelt att anta att i termer av psykisk hälsa hos barn så innebär en skilsmässa mellan föräldrar att en grupp barn påverkas i negativ riktning, medan en grupp barn kan påverkas positivt utifrån att de kommer ur en disharmonisk familjesituation. Det har framhållits att den rådande skilsmässoforskningen oftast utgår från ett patogent perspektiv (14). Mer sällan har fokuserats på huruvida positiva förändringar kan vara en följd hos barn genom föräldrars skilsmässa (15).

Vad som kommit att tolkas som psykisk ohälsa hos barn som en konsekvens av föräldrars skilsmässa, är besvär som i många fall konstaterats vara närvarande redan före skilsmässan (16, 17). Detta förhållande noterades även i den aktuella studien (18). I tolkningen av hur en skilsmässa påverkar barn bör hållas i minnet att föräldrars skilsmässa inte är en isolerad händelse. Hur barn mår psykiskt är beroende av vad som föregått skilsmässan, och de levnadsomständigheter barn haft. Exempelvis noterades att de barn vars föräldrar haft problem med psykisk ohälsa och missbruk mår psykiskt sämre än barn vars föräldrar inte haft denna typ av problem. Utfallet att den grupp barn som varit med om en uppsplitande skilsmässa visade en överrepresentation av psykisk ohälsa bör noteras. Barn synes vara sårbara för denna omständighet. I sammanhanget kan också diskuteras huruvida det intensiva konfliktmönster som präglade skilsmässan var ett konfliktmönster som rått i familjen även före separationen och som bidragit till att dessa barn utvecklat en sämre psykisk hälsa.

Studiens resultat visade att en grupp barn oavsett någon speciell omständighet utkristalliserade sig som sårbara som följd av föräldrarnas skilsmässa. Detta var pojkar, och företrädesvis pojkar som var under 5 år vid separationen. En sannolik förklaring till detta kan vara att flertalet barn efter skilsmässan levde ihop med modern, och hade mindre kontakt med fadern. Detta i en psykologisk utvecklingsfas där den manliga förebilden för identitetsutveckling är viktig, och behovet av kontakt med fadern stort. Fortsatt kontakt med bägge för-

äldrarna efter en skilsmässa är viktig för både pojkar och flickor (4), men denna studie tyder på att effekterna av minskad kontakt mellan yngre pojkar och fäder är mer uppenbara än bland flickor. En dålig kontakt mellan flickor och fäder avspeglar sig tydligare bland flickor i tonåren (19).

Det rådde en diskrepans i uppfattning om hur mycket funderingar barnen hade haft omkring föräldrarnas skilsmässa, och hur mycket föräldrarna hade uppfattat av detta. Av vikt att framhålla är att barn och ungdomar i möjligaste mån ges tillfälle att prata om skilsmässan med föräldrarna. Detta inte enbart i samband med att den inträffar, utan även i ett långsiktigt tidsperspektiv. I takt med att barnen blir äldre återkommer och uppstår nya funderingar om skilsmässan. Viktigt är därför att föräldrar är medvetna om detta och ger barn möjlighet att återkomma till separationen och vad den innebär. Föräldrars ambition är i många fall att sluta till om den fasen i sitt liv och gå vidare, vilket dock inte alltid sammanfaller med vad barn önskar och behöver.

AVSLUTANDE KOMMENTAR

Barn i allmänhet synes kunna klara av en skilsmässa mellan föräldrar utan att utveckla symptom på psykisk ohälsa som en följd av detta. Att barn *reagerar* i en sådan situation som när föräldrar separerar är att betrakta som sunt - och även önskvärt - men detta bör inte förväxlas med vad som är yttringar av psykisk ohälsa.

En skilsmässa kan betraktas som en kris, och som i alla krissituationer bör man vara observant på hur detta påverkar barn. Kunskapen finns om att barn som hamnar i uppsplitande konflikter mellan föräldrar vid en skilsmässa kan drabbas hårt (5). Väsentligt är att det finns en allmän lyhördhet för hur barn påverkas i en skilsmässosituation, och en speciell kunskap om de barn som p.g.a. sin familjesituation är extra sårbara, för att därigenom kunna ge stöd.

REFERENSER

1. *SCB*: Familjebildning och familjeupplösning under 1980-talet. Demografiska rapporter 1990:1. Stockholm: Statistiska centralbyrån, 1990.
2. *SCB*: Fakta om den svenska familjen. Demografiska rapporter 1994:2. Stockholm: Statistiska centralbyrån, 1994.
3. *Öberg B, Öberg G*: Den delade familjen. Pedagogiska institutionen. Rapport nr 26. Stockholms universitet, 1985.
4. *Öberg B, Öberg G*: Skiljas men inte från barnen. Stockholm: Natur & Kultur, 1987.
5. *Öberg B, Öberg G*: Pappa, se mig! Stockholm: Förlagshuset Gothia/Rädda Barnen, 1992.
6. *Öberg G*: Hur barn klarar en skilsmässa. Dokument 1994:1 från Kommittén för FN:s familjeår. Stockholm: Socialdepartementet, 1994.
7. *Köhler E M*: Hur mycket ska egentligen ett barn behöva tåla. Stockholm: Carlsson Bokförlag, 1988.
8. *Spigelman A, Spigelman G*: Effects of parental divorce on children's personality development. Akademisk avhandling. Lund: Lunds universitet, 1991.
9. *Gähler M*: Svensk familjeupplösning och några av dess konsekvenser. I: J Fritzell & O Lundberg, red. Vardagens villkor, s. 59-86. Stockholm: Brombergs, 1994.
10. *Wadsby M*: Children of divorce and their parents. Akademisk avhandling. Linköping: Hälsouniversitetet, 1993.
11. *Cederblad M, Höök B*: Revidering och prövning av ett instrument för att mäta beteenderubbningar hos barn. Laboratoriet för klinisk stressforskning. Rapport nr 174. Karolinska institutet, Stockholm, 1984.
12. *MacFarlane J W, Allen L, Honzik M P*: A developmental study of the behavior problems of normal children between twentyone months and fourteen years. Berkeley & Los Angeles: University of California Press, 1954.
13. *Jonsson G, Kälvesten A-L*: 222 Stockholmspojkar. Stockholm: Almqvist & Wiksell, 1964.
14. *Hetherington E M*: Coping with family transitions: Winners, losers, and survivors. *Child Dev* 1989;60:1-14.
15. *Gately D W, Schwebel A I*: The Challenge Model of children's adjustment to parental divorce: Explaining favorable postdivorce outcomes in children. *Journal of Family Psychology* 1991;5:60-81.
16. *Block J H, Block J, Gjerde P F*: The personality of children prior to divorce: A prospective study. *Child Dev* 1986;57:827-40.
17. *Jenkins J M, Smith M A*: A prospective study of behavioural disturbance in children who subsequently experience parental divorce: a research note. *Journal of Divorce and Remarriage* 1993;19:143-60.
18. *Wadsby M, Svedin C G*: Children's behavior and mental health following parental divorce. *Journal of Divorce and Remarriage* 1993;20:111-38.
19. *Wallerstein J S, Corbin S B*: Daughters of divorce: Report from a ten-year follow-up. *Am J Orthopsychiatry* 1989;59:593-604.